

A TERMÉSZETI CZÉLSZERÜSÉG ÉRVÉNYESSÉGÉRŐL.

PURGSTALLER KAL. JÓZSEF R. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1863. márczius 23-ki ülésben.)

1.

Korunkban a fejlődés eszméje a czélszerűséggel együtt, mely alapját teszi, lép előtérbe, s előkelőleg foglalkodtatja a bölcsezszerelmét. Értékezesem a czélszerűség eszméjére szorítkozik.

Oly korban, melyben némelyek a czélszerűség érvényességét ott is, hol eddigelé rendületlenül állott, tudniillik az élő természet mezején megtámadják, igen okszerű, hogy a bölcsezszerelmek ezen eszmének tekintélyét mindenkép támogatni és lehetőleg biztosítani törekednek.

Kant volt első, ki a czélszerűség eszméjét tüzetesen, és azon elmeéllel fejtegette, mely észbírálatát kitünőleg jellemzi.

Érdekesnek tartom Kantnak elméletét a természeti czélszerűségről terjedelmesen megismertetni, már azon oknál fogva is, mivel ő vetette meg alapját az újabbkori szemlélődésnek. Kantnak érdemét elismerik a bölcsezszerelmi felekezesek minden kivétel nélkül, azok közt Hegel felekezete is, mely jóllehet az észbírálatot meghaladott álláspontnak nyilatkoztatja, mindazáltal megvallja, hogy ama bölcsezszerelmi által tört úton haladott előre. Erdmann a hegeli felekezetnek egyik tagja így szól: „Kant azon Atlas, ki a német szemlélődés

világtekéjét tartja. A ki tudni akarja, mely föladatok még megoldandók, mely követelések még teljesítendők, annak kell hogy Kant munkái körül tájékozzék. Azért a ki közelebb megismerteti velünk Kantot, az a bölesészeti tanulmányt előmozdítja.“ (Schopenhauer und Herbart. Eine Antithese. 1852.)

A czélszerűségről Kant ily című munkában értekezik: „Kritik der Urtheilskraft.“ Berlin und Libau 1790. Tartalma e következő:

2.

A tiszta és gyakorlati ész bírálata a mindenséget érzéki és szellemi országra, a kénytelenség és szabadság birodalmára osztja fel. Az ész mind a két országnak szab törvényeket, de nem önkényileg, hanem eredeti alkotásával összhangzólag. Az elméleti ész vagyis értelem a természet ismeretére vezető törvényeket szab; a gyakorlati, a tulajdonképi ész, a szabadság országának ad törvényeket.

E két törvényhozás különbözik egymástól. A természet törvényei oly elvek, melyek a tapasztalást, a természet ismeretét lehetővé teszik; azon elvek tehát az ismeretre vonatkoznak. A szabadság törvényei oly elvek, melyek az akaratot vezérlik, tehát a cselekvést irányozzák, s ezáltal az erkölcsiséget alapítják. A szabadság semmit sem ismert meg a természet körében; a természet ismerete, a tapasztalás nem képes az erkölcsiséget megalapítani.

A természet és szabadság közti ellentét arra vezet, hogy oly elvet kutassunk, mely a felhozott ellentétnek közvetítésére s így a természetnek és szabadságnak megegyeztetésére céloz. Az ily nemű elv már azon oknál fogva is szükséges, mert az emberi ész csak egy; következőleg az észnek különféle nyilatkozatai ki nem zárhatják egymást, különben az észnek egyiségét lerontanák.

A föladat tehát az: mikép hozható összhangzásba a természet és szabadság közti ellentét az észnek egységével?

Az említett ellentétet nem lehet egyszerűen megszüntetni, az által tudniillik, hogy a természet és szabadság azonságát mondjuk ki; mert az észbírálattal azon eredményre vezetett, hogy a természet és szabadság különböznek egymástól; ha ezen

eredmény helyes, úgy közép fogalmat kell keresnünk, mely a természetet és szabadságot megegyeztetí.

Ha a természet és szabadság egymás mellé rendelt fogalmak volnának, úgy egymást kizárnák; de azok nem egyrendű fogalmak, hanem egyik a másiknak alá van rendelve. Ugyanis a gyakorlati ész követeli, hogy a szabadság törvényeit e földi életben, tehát a természet országában hajtsuk végre: e szerint az erkölcsi törvények világtörvények, és a természet országa úgy van alkotva, hogy törvényei a szabadság törvényeivel megegyeznek. Megjegyzendő továbbá, hogy a gyakorlati ész elsőszéggel (Primat) bír az elméleti felett, minélfogva az értelem az észnek, a természet a szabadságnak van alárendelve. Kant ezen tárgyat következőleg fejtegeti:

3.

Az értelem a természet jeleneit mechanikai azaz kénytelen okokból származtatja; az ész az emberi cselekvést szabad okból keletkezteti. A szabad ok a célszerűséget foglalja magában. E célszerűség a természetre alkalmazva egyesíti a természetet és szabadságot; a megegyeztetést tehát a természeti célszerűség teszi.

Kérdés már: melyik tehetségre vonatkozik a természeti célszerűség?

Az értelemnek nincs egyéb tiszte mint a természetet megismerni; az ész pedig a szabadság valóítására van rendelve. E kettő közt csak oly tehetség létezhetik, mely hivatva van arra, hogy a természetet a szabadság vagyis célszerűség által gondolhatóvá tegye. Azon tehetség, mely az egyik fogalmat alárendeli a másiknak, az ítélő tehetség; ennélfogva az értelmet és ész az ítélő tehetség közvetíti. E szerint a természeti célszerűség az ítélő tehetségre vonatkozik. Ebből érthetni, miért czímezte Kant a célszerűségről értekező munkáját az ítélő tehetség bírálatának.

Itt azon kérdést teszi Kant: nem tartozik-e az ítélés az értelem tisztéhez? az ítélő tehetség nem ága-e a megismerő tehetségnek?

E kérdés megfejtésére Kant megkülönbözteti a megismerés ítéletét (Erkenntnissurtheil) a reflexio ítéletétől.

Oly ítéletben, mond Kant, mely ismeretet fejez ki, különös esetet valamely szabály (Regel) alá veszünk fel, és azon esetet e szabály által meghatározzuk azaz megismerjük. Ezen felvevésre (Subsumtion) és meghatározásra megkívánatik, hogy a szabály adva legyen, azaz adott fogalmon (gegebenen Begriff) alapuljon. Ekkép határozzuk meg az érzéki jeleneteket, a tapasztalás adatait az értelemnek előleges fogalmai vagyis a kategoriák által, melyek megismerő tehetségünknek eredeti alkotását teszik, tehát adva vannak. Például az egymásután következő eseményeket az okság fogalma által határozzuk meg, minélfogva az egyik eseményt oknak, a másikat okozatnak tekintjük és ítéljük.

De megtörténik, így szól Kant, hogy ítéletet hozunk a nélkül, hogy a szabály adva volna: ily eset fordul elő, midőn a célnak fogalmát, mely a szabadság országában honol, a természet országába visszük át, annak jeleneire alkalmazzuk, és azokat czélszerűeknek ítéljük. E nemű ítélet a megismerés ítéletétől különbözik, megkülönböztetésül azt reflexiói ítéletnek nevezhetjük. Ha az ily ítélet érvényes, úgy van reflexiói ítélő tehetség, melynek vezéreszméje a természeti czélszerűség, valamint az értelemnek elvét a kategoriák, az észnek elvét a tulajdonképi eszmék teszik.

4.

Most már igazolnunk kell, hogy a természeti czélszerűség nem önkényileg alakított, hanem valóban szükséges fogalom, melyet az ész nem nélkülözhet. E föladat szükségessé teszi az ítélő tehetség bírálatát, mely a tiszta és gyakorlati ész bírálatát kiegészíti és illetőleg befejezi. Ha van reflexiói ítélő tehetség, úgy közép helyet foglal el az elméleti és gyakorlati ész között, és a természeti czélszerűség a természetet és szabadságot közvetíti. A föladatot Kant ekkép oldja meg.

A természet érzéki világ, tapasztalati tárgy; a tapasztalás lehetőségének feltételei az értelemnek előleges fogalmai vagyis a kategoriák. Az előleges fogalmak egyedül a tapasztalati tárgyakkal közöst vagyis az egyetemet ismertetik meg,

nem a létezők sajátságát, azoknak sajátságos alkotását, törvényeit, összefüggését, szóval nem a különlegest (speciale).

A mit az értelem fogalmai által megismer és tud a természetről, az nem egyéb mint okozata a mozgó erőknél, azaz mechanizmus. A mi mechanikailag létesítve vagy alkotva nincsen, az nem tárgya a tapasztalásnak, nem szerez értelmi belátást. Mechanikailag értelmezni nem egyéb mint külső okokból származtatni. A mi külső okokból nem értelmezhető, az értelmünknek fogalmaina a természetről fölülhaladja.

Külső okokból, így nyilatkozik továbbá Kant, nem lehet a létezők sajátságát, a természet különlegességét (Specification) értelmezni. Már pedig a különlegesség, a természeti lényeknek sajátsága igazán tapasztalati adat, valószínűség tény.

A természetre és tapasztalásra vonatkozólag érvényes azon elv: hogy semmi sem létezik és történik ok nélkül. Ebből következtetjük és okszerűleg gondoljuk, hogy a természetben nyilván mutatózó sajátságokon alapszik; gondoljuk ezt a tapasztalás érdekében, mely a természetben egyezést és összefüggést kutat.

Azon ok, melyen a természeti lények sajátsága alapszik, nem lehet külső; nincs tehát egyéb hátra, mint belső okot gondolni. De a belső ok nem más mint képzet, eszme: ennél fogva a természeti lényeknek sajátsága eszmén alapszik.

Oly eszme, mely a természetlénynél valószínűsítését eszközözi, a cél; a lények megegyezése céljával, a célszerűség: következőleg a természetnek megegyezése céljával a természeti célszerűség.

A cél belső azaz eszmei ok (ideelle Ursache.) Minden térbeli ok külső; ennél fogva a belső ok nem lehet térbeli, következőleg nem szemlélhető és tulajdonképpen meg nem ismerhető. Ebből kivüláglik, hogy a természeti célszerűség nem a megismerésnek, hanem a reflexiónak tárgya.

A természeti célszerűségnek székhelye nem lehet az anyag; mert az anyag csak külső jelenet, a cél pedig belső oknak szüleménye. Az anyag erői pusztán mozgatók, azok tehát nem képesek célra tütni ki. A célok eszmék vagyis az értelmes lények szándékai. Az által, hogy a természet

jelenetét czélszerűnek ítéljük, azt fejezzük ki, hogy valamely értelmes lény elérte szándékát.

5.

Kant a szándék szerint alanyi és tárgyilagós czélszerűséget különböztet meg.

A czélszerűséget eszközölő szándék vagy az emberi észben van, vagy rajta kívül fekszik. Ezen utóbbi esetben a szándék, mely a jelenet által nyilatkoztatja ki magát, a tárgynak valóítására azaz valóságos létre vonatkozik. Az ilyféle szándék a tárgynak alapját teszi, úgy, hogy valósulását eszközli; ekkép a czélt a jelentkező tárgyban valóítva tekintjük, miért is tárgyilagós czélszerűségnek nevezzük (objective Zweckmässigkeit).

A másik eset az, midőn a szándék az emberi észben fekszik, mely a tárgyról ítél: ezen esetben a tárgy csak reánk nézve czélszerű, a czélszerűség tehát alanyi (subjectiv). — Más szavakkal: nem a tárgynak létét tekintjük czélszerűnek, hanem azon módot, mely szerint a tárgy jelentkezik előttünk, vagyis képzetünket a tárgyról. Képzetünk a tárgynak alakját terjeszti elő; ha tehát a tárgy csak reánk nézve czélszerű, úgy ezen czélszerűség a tárgynak alakjára vonatkozik, azért is az alanyi czélszerűség az alakival azonos.

De minő czélt ér el az ítélő alany a tárgynak alakját előterjesztő képze által? E kérdést így fejt meg Kant:

Azon hatást vizsgálva, melyet a szóban álló képzet az ítélő alanyra gyakorol, azt vesszük észre, hogy a képzelmet az értelemmel öszhangzásba hozza. A lelki tehetségek öszhangzása különmemű érzetet gerjeszt: ezen érzetet különböztetésül az érzéki érzettől aesthetikai érzetnek lehet nevezni. E szerint az alanyi czélszerűségre vonatkozó ítélet az aesthetikai és ennek tehetsége az aesthetikai ítélő tehetség.

6.

Elmellözve Kantnak terjedelmes értekezését a szépről és a művészetről, a tárgyilagós czélszerűség vizsgálatára térek át.

Az aesthetikai ítélet Kant nyomozása szerint a czélszerűséget alanyi szempontból tekinti, számba vevén azon hatást, melyet a tárgynak alakja az ítélő alanyra tesz ; ezen czélszerűség tehát pusztán alanyi és tisztán alakí.

Az aesthetikai ítélettől Kant a szó szoros értelmében vett teleologiai ítéletet az által különbözteti meg, hogy ez a tárgynak létére, tehát a valóságra terjed, s így a czélszerűséget valóban tárgyilagossá teszi.

Van tárgyilagós czélszerűség, így folytatja vitatkozását Kant, mely a tárgynak alakjára vonatkozik, s így szintén alakí, de az aesthetikaitól különbözik. A mértani alakok tudományi feladatok megfejtésére szolgálnak, és e tekintetben czélszerűek ; e szerint van tárgyilagós czélszerűség, mely az alakra vonatkozik, tehát alakí. De a felhozott czélszerűség sem aesthetikai, sem igazán teleologiai: nem aesthetikai, mert a mértani alakok nem a végett léteznek, hogy azoknak szemlélésén gyönyörködjünk, hanem hogy azok által értelmi belátásunkat előmozdítsuk ; nem teleologiai, mert azon alakok nem természetlények, nem termékek, hanem elmei szerkezetek, melyeknek léte egyedül alakukban fekszik, s melyek nem egyebek mint szemlélfelteké tett fogalmak.

A vizsgálat feladata, mond Kant, az, hogy oly természeti czélszerűséget kutassunk, mely igazán tárgyilagós, s nem egyedül a tárgy alakján, hanem egyszersmind tartalmán azaz valóságos létén alapszik: e czélszerűség legyen, mint Kant nevezi, materialis, nem pusztán formalis.

7.

A mi természetileg létezik, okozatot képez. Minden okozatnak kell hogy oka legyen: ezen ok csak úgy hozhat létre czélszerű okozatot, ha működésében cél által vezéreltetik.

A kérdés az: vannak-e oly természeti jelenetek, melyekről észszerűleg azt kell ítélünk, hogy azokat cél szerint működő ok hozta létre?

E kérdés megfejtésére kell megvizsgálunk, vajjon azon cél, melyet a természetlény teljesít, magában a lényben, vagy rajta kívül fekszik-e. Mind a két esetben a czélszerűség

a tárgynak valóságos létére vonatkozik: de az elsőben a természetlény önmagáért létezik, a másodikban másért, ezen utóbbi esetben a lény eszközül szolgál más létezőnek, melynek hasznára van. Erre nézve kétféle czélszerűséget kell megkülönböztetnünk, úgymint belsőt és külsőt. Kant elsőben a külsőt értelmezi.

8.

Külsőleg czélszerű a természetlény, ha másnak javára szolgál: e czélszerűséget hasznosságnak nevezzük.

Hogy a külső czélszerűség előfordul a természet körében, azt tapasztalati adatok bizonyítják. Például szolgál a folyóvizek áradása, mely a földeket áztatja és termékeny iszappal vegyíti, minek következtében a növények termését elősegíti. De a földnek ezen termékenyítése, melyet az árvíz eszközöl, pusztá mechanikai eljárás, és a folyónak létére nézve csak esetleges: ily esetleges czélszerűségre nem lehet szükségkép való teleologiai ítéletet alapítani.

A hasznosság nem képez igazi teleologiai elvet. Annak, mire használjuk a természetlényt, nincsen semmi köze a lénynek eredetével; e külső czélszerűség dacára a lény mechanikai úton jöhetett létre. Azon okok, melyek által eredtek a természetlények, és azon célok, melyekre használatnak, nincsenek szükségkép összekötve egymással.

Az előadottakból azt következteti Kant, hogy a teleologiai világszemlélésből ki kell zárni mind a mértani alakok czélszerűségét, mind a természetlények hasznosságát vagyis a külső czélszerűséget. Nem marad egyéb, mint a belső czélszerűség, mely abban áll, hogy a természetlény önmagának célja. E szerint a teleologiai ítélésnek tárgyát oly természetjelenetek teszik, melyekről észszerűleg azt kell itélnünk, hogy az azokat létrehozó ok cél szerint működött.

Kérdés támad: vannak-e oly természetjelenetek, melyek belső czélszerűséget nyilvánítanak?

Tekintsünk szét a természet országában. A szerves lény úgy van alkotva, hogy részei nemcsak egymás által, hanem egymásért és az egészért léteznek; abban tehát mindenik rész ok és okozat, cél és eszköz egyszersmind. E

szerint a szerves lény önmagát létesíti, úgy, hogy önmagát veszi czélul, tehát valóban belső czélszerűséggel bír.

A szerves lények, mint a természet szüleményei, az emberi művektől, például a gépektől, lényegileg különböznek. A gép is czélszerűleg van alkotva: az egésznek eszméje határozza meg a részeknek alkotását és működését; de a részek nem tekinthetők szerveknek, mert nem létesítik egymást; jöllehet egymást feltétezik. A gép teljesen élettelen lény, melyben pusztán mechanikai okok, mozgó erők működnek. Ellenben a szerves lény önmagát alakítja, táplálja, sőt nemét is fenntartja; van tehát képző és nemző, igazán létrehozó ereje, melyet belső cél vezérel működésében.

9.

A szerves lények jeleneit, az élő természetet nem lehet mechanikai okokból, mozgó erőkből értelmezni.

E tétel, így szól Kant, ellenmondásba (Antinomie) hozza az észet. Az ellenmondás a belső czélszerűség és a mechanikai okság közt fordul elő. Az értelem a természetben minden változást és alakulást mozgó erőkből, azaz mechanikai okokból törekszik származtatni; a reflexiói ítélő tehetség a természet szervezésének és életének észszerű felfogására a belső czélszerűséghez folyamodik. Az első a mechanikai, a második a teleologiai világszemlélés. Kant az ellentétes nézeteket következőleg egyeztetni meg:

A kérdés alatti tárgyat két szempontból lehet tekinteni, tudniillik a dogmatismus és criticismus szempontjából.

A dogmatismus a létezőkről ítél a nélkül, hogy tekintetbe venné megismerő tehetségünket, melyen az ítélet alapszik, s melyből keletkezik. Ellenben a criticismus a létezőknek megismerő tehetségünkre vonatkozását fogja fel. E tekintetben a természeti czélszerűség oly módon függ a reflexiói ítélő tehetségtől, mint a kategoriák az értelemtől függnének. A dogmatismus szerint a természetlények önmagokban véve czélszerűek; a criticismus szerint mi gondoljuk czélszerűeknek.

Megkülönböztetvén ekkép a dogmatikai és kritikai ál-

laspontot egymástól, megoldja Kant az észnek állítólagos ellenmondását.

Dogmatikailag véve a vitatárgy ekkép fejeztetik ki :

Tétel: A természetben minden mechanikai okokból ered.

Ellentétel: Van a természetben oly jelenet, mely nem ered mechanikai okból, hanem belső cél szerint működő erőből.

E tételek közvetlenül ellentettek, azaz ellenmondók; ha tehát egyik közölök igaz, úgy a másik nem lehet igaz. Ekkép sikertelen a megegyeztetés.

Forduljunk a criticismus álláspontjához: vizsgáljuk a tételt, mit jelent az kritikailag véve? azt-e, hogy minden természetjelenet egyedül mechanikailag ered? Ily határozott ítéletet csak az hozhat, ki a természetnek működését és a világnak szerkezetét teljesen ismeri. A higgadt gondolkodó csak azt állítja, hogy a természetben, mint az anyagi világ országában, egyedül a mozgás jeleneit, következőleg a külső okok hatását ismerjük tulajdonkép. Minthogy a természet szervezését és életét szorosan véve nem ismerjük: okszerűleg gondoljuk, hogy a szerves lények származására a mozgó erők hatása elégtelen; különben nem volna ok, miért nem ismerhetők meg a természetlények szervezését, miután állítólag nem egyéb mint mechanismus.

Ekkép értve a tételt, nem bajos azt az ellentétellel megegyeztetni. Értelmünk a természet körében csak a mechanikai okságot ismeri szorosan véve, minélfogva a lények alakulását mozgó erők szüleményének tartja. De ezen mechanikai okság nem fejt meg a természet életét, miért is az ítélő tehetség a belső czélszerűséget veszi segédül, és ezen eszme által egészíti ki a mechanikai okságot. Ekkép a természeti czélszerűség nem tesz ugyan valóságos ismerettárgyat, mindazáltal oly eszméül szolgál, melyhez az ítélő tehetség a természet életét tekintve okszerűleg folyamodik. Így tehát a belső czélszerűség nem ellenkezik a mechanikai oksággal. Az ítélő tehetség nem tagadja a mozgó erők közreműködését a szerves lények keletkezésére, csakhogy azon erőket elégteleneknek tartja, és azokat a cél szerint működő ok által egészíti ki.

10.

Miután Kant a belső czélszerűséget megegyeztetette a mechanikai oksággal, a dogmatikai világnézetek felett tart kritikai szemlét.

A dogmatismus elvül fogadja: hogy a természetben oly erők léteznek, melyek a czélszerűséget, nem különben a világ egységét és rendét alapítják.

Itt az a kérdés: működnek-e azon erők igazán szándékosan, vagy pedig szándéktalanul?

Ha a belső czélszerűséget eszközlő ok szándékosan működik, úgy van a mechanizmustól lényegileg különböző erő; ha pedig az említett oknak működése szándéktalan, úgy a mechanikai erőtől nem különbözik. Az első világnézet szerint van különemű okság, melynek szüleményei a czélszerű természetjelenetek; a második szerint a valóban mechanikailag működő erőkön kívül nincs más erő a természetben, következésképp a czélszerűség csak látszat, nem valóság. Kant az első nézetet teleologiai realismusnak nevezi, a másodikat idealismusnak.

A teleologiai idealismus a szándéktalanul működő természetéről kívül más erőt a természetben nem ismer el. Ennek hívei két felekezetre szakadnak: az egyik szerint a természetéről valóságos többséget képez, a másik szerint teljes egységet. Az előbbi azt állítja, hogy a világi lényeknek egysége, rende és czélszerűsége csak véletlen eset; ez Epikurusnak nézete. Az utóbbi felekezet a természetéről egységét védi, melynek szükséges eredménye a világ egysége, rende és czélszerűsége; így vélekedett Spinoza. Az első nézetet casualismusnak, a másodikat fatalismusnak nevezi Kant.

Ezen nézetekkel szemközt a teleologiai realismus a természetben cél szerint működő okok alapján valóságos czélszerűség mellett vív. E rendszer szintén elágazik nézetekre. Vannak, kik a cél szerint működő erőt az anyagba helyezik; mások azt kizárólag természetfeletti lénynak tulajdonítják: az előbbi nézet a hylozoismus, az utóbbi a teleologiai theismus.

Mind ezen nézeteket Kant alaptalanoknak nyilatkoztatja, és olyanoknak mondja, melyek föladatukat meg nem fejtik.

Ha a világ alakulásának szülő oka szándéktalanul mű-

ködő erő, úgy a természet célszerűsége és élete minden alap nélkül szükkölködik, sőt a célszerűségnek látszata is megfejtethetetlen, melyet sem a véletlen eset, sem az örök végzet nem tesz lehetővé.

A hylozoismus szilárd alapot vet ugyan a természeti célszerűségnek: de a hylozoismus fonák nézet, mely önmagával ellenkezik. Ugyanis az anyag nem egyéb mint külső jelenet, a cél szerint működő erő pedig belső ok: ezeknek egybefoglalása nyilván ellenkezik.

A mi végre a theismust illeti, az általa védett természetfeletti ész, mint a világi egység, rend és célszerűség alkotója gondolható, de meg nem ismerhető. A teleologiai világszemlélés a theismushoz mint nézetének végpontjához jut ugyan, de abból ki nem indulhat helyesen. A theismus a teleológiát kiegészíti, de nem alapítja meg.

11.

Miután Kant a dogmatikai nézeteket a természeti célszerűségről helyteleneknek nyilatkoztatta, ezen célszerűségnek kritikai felfogását igazolja.

A belső célszerűség eszméje nem származik a tapasztalásból, jöllehet a tapasztalásra vonatkozik; tapasztalati tárgya pedig a természet szervezése és élete, mely az elfogulatlan vizsgálónak szemébe ötlük és tagadhatlan tényül jelentkezik.

Kétséget nem szenved, hogy a természetnek szervezése és élete belső célszerűséget nyilatkoztat ki; azonban a célszerűségnek szülő okát, a cél szerint működő erőt nem szemléljük, tehát nem ismerjük szorosán véve, csak gondoljuk és felteszszük; gondoljuk pedig okszerűleg, mert meg nem foghatjuk, mikép eredhet pusztá mechanikai eljárás által testi szervezettel járó élő lény.

A mechanikai alakulásmód a szerves lényeknek eredetét nem fejt meg.

Az említett alakulásmód abban fekszik, hogy a részek összetételéből keletkezik az egész, például valamely gép, vagy épület. De a szerves lényekben nem a részek határozzák meg az egészet, sőt ellenkezőleg az egész szabja meg a

részeknek alakját és rendét. Ekkép a szerves lényekben az egész a részek alakulásának és rendének szülő oka.

Mi úgy vagyunk alkotva, mond Kant, hogy a részeket szemlélnünk, az egészet gondolnunk kell: a szemlélést az érzék, a gondolkodást az értelem eszközli. Megismerő tehetségünkre nézve az egész gondolt tárgy, gondolat, eszme; ellenben a szemlélt részek a külső valóságot teszik. E felfogásunk szerint a szerves lényekben az egész mint eszme eszközli a jelenet valósulását. De az egész ható oknak gondolva nem egyéb mint a célnak gondolata; ennél fogva értelmünk alkotása arra vezet, hogy a szerves lényekben valószínűsített cél azaz belső célszerűséget gondoljunk.

A mondottak szerint az emberi értelem csak gondolkodó, nem pedig szemlélő tehetség. Mi oly értelmet gondolhatunk, így nyilatkozik Kant, mely közvetlenül szemléli, mikép létesülnek a természetlények, mely tehát a mechanikai és teleologiai okságot egyben látja. Az ily értelmet szemlélőnek lehet nevezni (intuitiver Verstand,) ellentétben a mi értelmünkkel, mely fogalmi által csak az egyetemeset fogja fel, az egyest pedig mint adott tárgyat érzék által kell szemlélnie. A szemlélő értelem oly hatalommal bír, hogy eszméi valósításában a mechanikai okok segedelmére nem szorul, hanem egyedül eszméi által képes valamely tárgyat létrehozni.

12.

Tisztába hozván Kant a természeti célszerűséget, ezen eszmének alkalmazását a bölcsészet tárgyaira adja elő.

A természeti célszerűség eszméje ítéletünket a természetről vezérli: mint olyan nem foglal magában életszabályt, s így nem tartozik az erkölcs-philosóphiához. De a természeti célszerűség a metaphysikának tárgyát sem teszi határozottan, mert e célszerűség szorosan véve nem ismerettani fogalom, nem kategória. A természeti célszerűség tulajdonképp oly vezér-eszme, melyet a természetnek és életnek észszerű felfogására kell használnunk.

Az élő természetet tekintve alaptalannak ítéljük azon nézetet: hogy a holt anyag hozta létre az életet (generatio aequivoca.) Élő lény csak élőből származhatik (generatio

univoca.) A természet szervezése és élete értelmes okot, művészi értelmet (architectonischer Verstand) tesz fel.

A természet életének kútfeje értelmes lény. De az élet a természetben a testi léthez van kötve, a testi lét pedig a mechanikai okság törvénye alatt áll, melytől alakulása függ; következésképp az életnek fő oka értelmes lény, mellék oka mechanikai ok, mely a fő oknak van alárendelve és annak eszközül szolgál.

13.

Kant azon kérdést teszi: mennyiben működik közre a természet az élő lénynek keletkezésére? Válaszul különféle nézeteket hoz fel.

Némelyek azon nézetet nyilvánítják, hogy minden élő lény az értelmes fő októl közvetlenül ered, s hogy a természet csak alkalmat nyújt az élő lénynek létrehozására: ezen nézet az occasionalismus.

Mások azt tartják, hogy a fő ok kezdetkor csak az életnek tehetékét (Anlage) alkotván, azt oltá a természetbe, az élő lények ama tehetékből a természettani folyamatok útján alakulnak: e nézet a praestabilismus.

Kant az utóbbi nézet mellett szól, mely az élő lények származását megegyezteteti a természet folyamataival.

Új kérdés merül fel: milyen azon eredeti teheték, melyből a természet folyamata által az élő lény származik?

E kérdésre vonatkozólag két vélemény keletkezett. Az egyik szerint az életteheték eredetileg véve önálló egyes lény, élő egyén (individuum,) mely beburkolt állapotából kibontakozva lassankint fejlődik, és azon állásra emelkedik, melyre hivatva van: ezen származásmódot evolutionak nevezik.

A másik vélemény azt vitatja, hogy az említett életteheték nem egyén, csak egyetemes képző erő (vis plastica,) vagy életerő, mely által az egyének az életfolyamat útján jönnek létre, és ezen egyének saját nemökhöz tartozó utódokat, valóban epigonokat hagynak magok után, miért is e származásmód epigenesisnek neveztetik.

A felhozott két véleményre nézve jellemző az: hogy az

egyik az élettehetéket egyéniségnek, a másik nemnek tekinti. Az előbbi nézethez Leibnitz ragaszkodott, az utóbbihoz Blumenbach.

Az idézett világtani nézetek terjedelmes mezőre vezetik a természetbuvárokat annak kikutatására, milyen volt az eredeti életcsira, mikép keletkeztek abból a szerves lényeknek különféle alakjai, mily rokonságban vannak az élő lényeknek nemei egymással. Ekkép a morphologia és az összehasonlító anatomia elé jelentékeny feladat és vizsgálásra méltó tárgy van terjesztve.

14.

A teleologiai ítélő tehetség, így vitatkozik továbbá Kant, a természeti czélszerűséget a világegyetemre terjeszti ki és azt czélszerűleg rendezett egésznek tekinti. Ekkép az ítélő tehetség oly czélszerűség elismerésére vezet, mely a világ rendén alapszik. A világ rende a célok rendével jár együtt: ily rendben felsőbb és alsóbb célokat különböztetünk meg.

A világ mint a célok szerint rendezett egész felteszi, hogy van fő cél, melyen a célok rende végződik, és van fő ok, melyen a világ rende céljaival együtt alapszik. Kant elsőben a fő célt veszi tekintetbe.

Az érzéki világ körében minden lény feltétes és függő; nincs tehát világi lény, melyre a mechanikai okok befolyást nem gyakorolnának. Mindegyik világi lény a természet romboló hatalmának van alávetve; egyik sem kivételes kedvence a természetnek.

Fő czélnek csak oly lény gondolható, mely célját ön-maga tüzi ki, s mely képes a maga elé tűzött céloknak valóslítására természetet eszközül használni: ily képesség értelmiséget és szabadságot tesz fel, oly jelességeket, melyekkel az anyagi lények nem bírnak.

15.

A természet országában egyedül az ember az, kit öncézlnak lehet tekinteni, nem ugyan, a mennyiben érzéki

lény, hanem azon fönséges alkotásánál fogva, miszerint értelmiséggel és szabadsággal bír, azaz észlény. Ezt tekintve a teleologiai ítélő tehetség azon állásponthoz jött, melyből az észbírálat kiindult, tudniillik az emberi észhez.

Az ember nem minden tekintetben fő cél. Nevezetesen a jólét, az él vezet, a vágyak kielégítése nem teszi az embernek végcélját.

A természet folyamata bizony nem olyan, hogy elhittetné velünk, miszerint az embernek jólétére céloz mindenkép. De azon esetben is, ha a természet a legnagyobb mértékben tenne jót az emberrel, e jótétet és annak élvezését nem ismerhetné el végcéljának az ember; mert mint észlény nem fogadhat el kívülről célzt, hanem önmaga tűzi maga elé a célokat. Az észlény továbbá nem élvezésre van rendelve, hanem tevékenységre, és pedig oly cselekvésre, mely által szabadságát és fönségét tünteti ki: e hivatás a műveltség.

16.

Az ember mint észlény a természetet eszközül használja az ész céljainak valóstítására.

A természetnek meghódítására célzó tevékenység az ipari műveltség (Cultur), mely az élvezést munkával váltja fel.

Az ipari műveltségre irányzott tevékenység arra indítja az embert, hogy feleivel szövetkezve a társadalmi életet alapítsa, és oly módon rendezze, hogy az emberi egyéneknek jogai és javai biztosítva legyenek. Ekkép az észcélok valóstítása a jogállapot rendezésére, a polgári műveltségre vezet.

A polgári műveltség a tudományok és művészetek ápolásával jár együtt. Az ezen úton szerzett műveltség nem csak az élvezésnél nemesebb javakat ismerttet meg az emberrel, hanem tevékenységének és szabadságának körét nagy mértékben terjeszti is.

A szabadság gyarapodásával az ember végcélja felé közelít. Az ember csak úgy szabad valóban, ha a természettől, és pedig mind a külvilági lényektől, mind saját természeti azaz önző céljaitól függetlenül cselekszik: az önzéstől

független cselekvést erkölcsinek nevezzük. Így az igazi szabadság az erkölcsi, és egyedül az erkölcsös ember valóban szabad. Az erkölcsi szabadság és az abból folyó erkölcsi rend az embernek végcélja. Ekkép a teleologia azon pontot érte el, melyen az észbírálat végződött.

17.

Kant eddigelé a természettani és erkölctani teleológiát fejtegette, tudniillik azon elismerést, hogy a világ czélszerűleg van rendezve, s hogy a célok rendében van fő cél, mely az észlénynak és ez által a természetnek végcélja. Nézetét e tárgyáról tisztába hozván Kant, a legfőbb okra vagyis a fölényre, melytől a természet függ, s a világ rende eredetét vette, fordítá figyelmét.

Legelőbb is azt vizsgálá: vezet-e a természeti teleologia a fő lénynek, az istennek ismeretére?

Kétséget nem szenved, hogy vannak czélszerű természetjelenetek: ily jelenetekből cél szerint működő okra, értelmes lényre okszerűleg következtetünk. De a természet körében jelentkező értelmiség nem teszi a legfőbb észlényt, némely felütlő tökéletességek nem képezik a legtökéletesebb lényt. Ekkép a természettani teleologia nem emelkedik az egy fő lényre, annál kevesebbé a legtökéletesebb lény eszméjére. A természeti czélszerűség útát egyenget ugyan az Isten létének felfogására, de nem képes ama felfogást szilárdul megalapítani.

A természettani teleológiának fő hibája az, hogy a legfőbb lénynek létét törekszik megalapítani a nélkül, hogy a természetnek végcélja körül tájékozott és az iránt tisztába jött volna magával. A végcélzt az erkölctani teleologia ismereti meg velünk; ez vezet tehát a természetnek legfőbb okára, az Istennek eszméjére.

18.

A természetnek végcélja az ember mint észlény, kinek legfőbb java az erkölcsi szabadság, mely abban áll, hogy önmaga szab magának törvényt, s hogy a törvényt ennek

kedvéért azaz tiszteletből teljesíti. E hivatás teljesítésével az ember méltóvá teszi magát a boldogságra, méltóvá arra, hogy a boldogság az erkölcsiségnek eredménye legyen.

Végczélját tekintvén az ember, azt kell gondolnia, hogy a világ a végczélnek megfelelőleg van alkotva; azt kell gondolnia, hogy a világ oly októl függ, mely az erkölcsi szabadságot és vele együtt az erkölcsi rendet tüzte ki végczélul; következésképp azt kell gondolnia, hogy a világnak legfőbb oka erkölcsi lény, valóban Isten. Ekkép az Isten fogalmára az erkölcsi czélszerűség vezet, és az Isten létéről való meggyőződést az erkölcsiség alapítja.

Az erkölcsi végczélnek eszméje a szabadság eszméjén alapszik. A szabadság gyakorlati tehetség, az ezen alapuló meggyőződés gyakorlati bizonyosság; a gyakorlati bizonyosság a hit, és pedig az ész szükségletéből keletkező hit, tehát észhit. E szerint az erkölcsi czélszerűség nem tudást az Istentől, hanem Istenben való hitet alapít.

Az említett hitet tekintve, a szabadság törvényeit vagyis az erkölcsi kötelességeket isteni parancsok gyanánt tiszteljük. Ezen erkölcsi hit a vallás, melynek alapja az erkölcsiség, az embernek végczélja.

19.

Ez Kantnak elmélete a természeti czélszerűségről, melyet az ítélő tehetség bírálata foglal magában. E bírálata gondolatok eredetisége és gazdagsága által a Kant előtt történt bölcsészeti vizsgálatokat a teleologia körül tetemesen fölmúlja, úgy hogy e tekintetben is Kantnak bölcsellete korszakot jelöl.

Az ítélő tehetség bírálata a többtől különböző szellem lengi át. A tiszta ész bírálataiban a higgadt szemlélődöt, a gyakorlatiban a szigorú erkölccstanárt, az ítélő tehetség bírálataiban a természetnek és művészetnek lelkesült buvárát látjuk. Belefáradván az elvont szemlélődésbe, valamint az erkölcsi törvényhozásnak komoly tárgyalásába a bölcsész, a természet és művészet teremében keres enyhülést és elmederítő foglalkozást. A helyett, hogy a természetet holt tetemnek tekintené, élő testnek tartja azt, és rejtélyes belse-

jébe igyekszik pillantani, hogy lássa, mikép kerül ki az életcsira a teremő művész kezéből, mikép fejlődik, növekedik és éri el rendeltetését.

Bár Kantnak elmélete a czélszerűségről elvitázhatatlan becszel bír, mindazáltal távol legyen tőlem azt túlzólag magasztalni, mikép némely elfogult tisztelői tették. Mél tánylom Kantnak érdemét, melyet a czélszerűség eszméjének tisztázása körül szerzett; elismerem, hogy e tárgyra vonatkozó nézeti eredetiek és meglepők: mindazáltal azt tartom, hogy az elméműben a jelességeken kívül a hiányok is tekintetbe veendők, s hogy a bölcsészeti terén a lángész nyilatkozatai és a szelleműs nézetek nem képesek az alap-eszméknek gyenge voltát támogatni.

20.

Kant a természetet és szabadságot meg egyeztetni törekedvén, a czélszerűséget vevő közvetítőül.

Az emberi élet, mond Kant, szabadságot nyilatkoztat, ebben pedig a czélszerűség foglaltatik; a czélszerűség tehát tulajdonkép az emberi cselekvésre vonatkozik, és a gyakorlati bölcsészeti tárgyat teszi.

Kant, mint látszik, a czélszerűséget illeténél szorosabb érteményben veszi, oly érteményben, mely szerint az eszes lénynek tevékenységére szorítkozik. Kétségen kívül van, hogy az ember mint eszes lény, szándékosan, azaz maga elé tűzött célok szerint, tehát tudva és akarva, szóval szabadon cselekszik: az ember például szánt és vet, hogy arathasson. A cél, szándék az, mit magunk elé tűzünk, s mit elérni törekszünk: ekkép a cél mint eszme megelőzi a cselekvést, és azt vezérli. Ebből láthatni, hogy a cél, mely szerint az ember mint eszes lény cselekszik, eszmét, gondolatot fejez ki, minél fogva az emberi cselekvés czélszerűsége öntudatot és szabad akaratot tesz fel, szóval szabadságon alapszik.

Hogy az emberi cselekvésben a szabadság a természeti kénytelenséggel találkozik, tudja az, ki a lelki életet mélyebben vizsgálta. Ugyanis az emberi cselekvés mintegy két alkatrészből áll, úgymint belső szándékból és külső tettekből.

Erre nézve belső és külső szabadságot különböztetünk meg: amaz az elhatározás, ez a végrehajtás tehetsége; az előbbi az akaratnak hatalmát az indokok felett tünteti ki, az utóbbi az izom-erő felett. De az emberi szabadságnak mind a két neve korlátozva van; mert az akaratnak elhatározására indok kívántatik, az elhatározásnak végrehajtása pedig testünk erejétől és a külvilág állapotától függ. Világos tehát, hogy az emberi akaratnak hatáskörében a szabadság a természeti kénytelenséggel jár együtt, minél fogva a szabadság a kénytelenség által korlátoztatik azaz végessé tétetik.

21.

Kant nem az emberi cselekvés körében, hanem rajta kívül a természet országában keresi a szabadságnak kiegyenlítését a természeti kénytelenséggel. Eljárása abban fekszik, hogy a célszerűséget az emberi élet köréből a külvilágra viszi át, és ekkép a természeti célszerűség fogalmát alapítja.

De mikép igazolja Kant ezen eljárását?

Mindenek előtt helyesen figyelmeztet arra, hogy a természet a szabadságnak van alárendelve, mit abból következtet, hogy az észnek céljait, a szabadság törvényeit, a külvilág terén, a természet körében hajtjuk végre; ebből a természetnek azon alkotása érthető, miszerint eszközül szolgál az ész céljainak valószínűsítésére, a szabadságnak nyilvánítására.

E helyes észrevétel után Kant azt vitatja terjedelmesen, hogy az emberi ész a célszerűség eszméjéhez kénytelen folyamodni a természet jeleneinek okszerű felfogására és megítélésére. E végett tisztába hozza a különbséget, mely a mechanikai és teleologiai okság közt létezik. Megkülönbözteti továbbá az alanyi célszerűséget a tárgyilagostól, a külsőt a belsőtől.

Ezeket előre bocsátván oda nyilatkozik Kant: hogy vannak természetjelenecek, melyekről észszerűleg azt kell itélnünk, hogy azokat cél szerint működő ok hozta létre. A jelenecek e neméhez a szerves lények tartoznak, melyek valóban belső célszerűséget nyilvánítanak.

E célszerűségre vonatkozólag megkülönbözteti Kant a kritikai felfogást a dogmatikaitól. Az észbírá a szempontjából

a természeti czélszerűség nem tesz határozott ismerettárgyat; mert ámbár a természet szervezése tapasztalati tárgy, de ezen szervezésnek szülő oka, a cél szerint működő erő, a természet körében nem esik tapasztalás alá. A természeti czélszerűség csak vezér-eszme, melyhez az ítélő tehetség a természet szervezését tekintve folyamodik, s mely által a mechanikai okságot kiegészíti.

E kritikai felfogás a tiszta ész bírálatán alapszik. Az ész bírálata az előleges fogalmakat vagyis a kategoriákat az ítéletek alakjaiból származtatta, minélfogva azokat pusztá gondolati alakoknak tartotta, melyeknek az érzéki szemlélés szolgáltat ismereti tartalmat. Az észbírálat szerint tehát az emberi ismeretet két tényező eszközli, tudniillik az érzéki szemlélés és az értelemnek előleges fogalmai azaz kategoriák, melyek által értelmünk az érzékileg jelentkezett tárgyakat egyetemileg érvényes módon meghatározza azaz megismeri. Ebből azt következteti az észbírálat, hogy ismeretünk a tapasztalás tárgyain túl nem terjed, és értelmünknek tiszte csak az, hogy a jelenetek különféleségét egységbe és összhangzásba hozza.

Az észbírálatnak ezen eredményére támaszkodva Kant határozottan állítja: hogy miután a természetben a cél szerint működő ok nem szemlélhető, ennélfogva nem tárgya a megismerésnek. Nem tagadja Kant a természet szervezését és életét, csak azt vitatja, hogy annak szülő oka szorosan véve meg nem ismerhető. Hogy a természet szervezését és életét némiképp megfejtthesse az ész, okszerűleg gondolja, hogy annak alkotója értelmes lény.

Hogy az észbírálatnak jelentékeny hiányai vannak, átlátták Kant utódai, kik azokat kiegészíteni törekedtek. E hiányokat a mult évben tártam ki a Kant észbírálatáról értekezve.

A czélszerűségre nézve csak azt említem, hogy Hegeltől kezdve a bölcseészek a czélszerűség eszméjét a kategoriák közé sorolták, mi által a természeti czélszerűséget szilárd alapra fektették. E bölcseészek észbuvárlatának megismertetését máskor fogom megkísérteni.
